

II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Jurnal ve Sürgün

Informing and Exile in the Turkish Novel of the Second Constitutional Era

Ayşe Nur ÖZDEMİR

(Sorumlu Yazar–Corresponding Author)

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Edirne, Türkiye

Trakya University, Faculty of Letters, Department
of Turkish Language and Literature, Edirne, Türkiye

aysenurozdemir@trakya.edu.tr

Öz

Meşrutiyet rejiminin getirilmesini kabul edeceği sözüyle 1876 yılında tahta çıkan II. Abdülhamit, meclisi açmakla birlikte olağan dışı durumlarda dağıtma yetkisini de elinde tutar ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine meclisi süresiz bir şekilde kapatır. Bununla birlikte Kanun-i Esası'nın 113. maddesine dayanarak hükümeti tehdit ve güvenlik tedbirlerini ihlal edenleri sürgüne gönderme yetkisini kullanır. Böylece II. Abdülhamit, başta Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal olmak üzere muhalif sesleri payitahttan uzaklaştırır; yaklaşık 30 yıl sürecek olan saltanatında aldığı her karar ve attığı her adımla en çok eleştirilecek, üzerine en çok konuşulacak Osmanlı padişahlarından biri hâline gelir. Dolayısıyla II. Abdülhamit Dönemi, bu hareketli atmosferinden kaynaklı modern Türk edebiyatında da eserlere sıkça konu edilir. Abdülhamit aleyhtarlığı romandan tiyatroya, şiire kadar her edebî türe akseder. Daha kendi iktidarında başta Tevfik Fikret olmak üzere birçok yazarın eserlerinde eleştirdiği bir padişah olan II. Abdülhamit ve onun yaratmış olduğu “korku imparatorluğu” sonraki dönemlerde de tenkit edilmiştir. Saltanatı sona erse bile II. Abdülhamit, üzerine farklı görüşlerin dile getirildiği ve tartışılan bir padişah olmayı sürdürmüştür. Özellikle onun döneminde kurulan istihbarat teşkilatı ve resmî makamlara iletilen sayısız jurnal, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kaleme sarılan yazarların eleştiri oklarına hedef olur. Çalışmamızda II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yayımlanan, benzer olay örgüsü kalıbını tekrarladığı tespit edilen Fazlı Necip'in *Menfa*, Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* ve İrfan'ın *Matmazel Anjel* başlıklı romanları konu bağlamında incelenecektir. Bu eserlerden hareketle jurnalın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kurmaca kişilerin hayatlarını nasıl değiştirdiği dönemin tarihî koşulları ışığında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, II. Abdülhamit, Jurnal, Sürgün, Türk Romanı

Abstract

II. Abdülhamit came to the throne in 1876 with the promise that he would accept the Constitutional Regime, opened the parliament but retained the authority to annul the parliament in extraordinary circumstances, and then, closed it indefinitely because of the start of the Ottoman-Russian War. In addition, based on Article 113 of the Constitution, he exercises the authority to exile those who threaten the government and violate security measures. Thus, II. Abdülhamit silenced the dissenting voices, especially Mithat Paşa, Namık Kemal, and Ziya Paşa, by exiling them from the capital and became one of the most criticized and talked about Ottoman sultans with every decision he made and every step he took during his reign, which would last approximately 30 years. Therefore, II. Abdülhamit's period is frequently the subject of works in modern Turkish literature due to its heated atmosphere. The opposition of Abdülhamit is reflected in every literary genre, from novels to theatre and poetry. II. Abdülhamit, a sultan who was criticized in works by many writers, especially Tevfik Fikret, even during his reign, and “the empire of fear” he created were also criticized in later periods. Even if his reign ended, II. Abdülhamit continued to be a sultan about whom different opinions were expressed and discussed. After the declaration of the Second Constitutional Regime, particularly the intelligence agency established during his period the countless denunciations forwarded to official authorities became the target of criticism, especially from the writers. In our study, the novels titled *Menfa* by Fazlı Necip, *Jön Türk* by Ahmet Mithat Efendi, and *Matmazel Anjel* by İrfan, all of which were published shortly after the declaration of the Second Constitutional Regime and found to repeat similar plot patterns will be examined. Based on these works, it will be tried to reveal how the denunciations changed the lives of fictional people at both individual and social levels, in the light of the historical conditions of the period.

Keywords: Second Constitutional Era, II. Abdülhamit, Informing, Exile, Turkish Novel

Geliş Tarihi/Received 04.04.2024
Revizyon/Revision 24.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted 29.07.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atf

Özdemir, A. N. (2024). II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Jurnal ve Sürgün. *Turcology Research*, 81, 424-435

Cite this article

Özdemir, A. N. (2024). Informing and Exile in the Turkish Novel of the Second Constitutional Era. *Turcology Research*, 81, 424-435

Giriş

Türk edebiyatında 1860'lı yıllarda İbrahim Şinasi ile başlayan ve başta Namık Kemal olmak üzere onun açtığı yoldan ilerleyen aydınlar tarafından sürdürülen modernleşme hareketleri, kuşkusuz siyasi gelişmelerden bağımsız değildir. Bu bağlamda aydınların edebiyatın kullanım alanına soktukları “hürriyet, medeniyet, hak, hukuk, adalet, kanun” gibi birtakım kavram ve değerler siyasi otorite tarafından kuşkuyla karşılanır ve şairler ya şiirlerinde bu kelimelerin geçtiği yerleri bilinçli olarak karartır ya da sansür kurulu tarafından eserlere isimlerinden başlamak suretiyle müdahale edilir. 1867 yılında yayımlanan Âli Kararname ile Babiali, “devletin menfaatine zararlı şekilde neşriyat yapan gazeteleri geçici veya müddetsiz olarak idareten kapatmak yetkisini elde e[der]. Bu suretle, basın hürriyeti ve teminatı ortadan kalkmış ol[ur].” (Karal, 2003: 218) 1909’a kadar gazetecilerin nelere uyması gerektiği de bu çerçeve ile belirlenir (Koloğlu, 1999: 72).¹

İmparatorluğun yıkılmasını önlemek için dönemin aydınlarının göstermiş oldukları çabaların, kaleme aldıkları makalelerin, eserlerin devletin politikasına ters düştüğü, kuşkuyla karşılandığı ve hükûmetin sert tedbirler alarak baskı, sansür ve nihayetinde sürgün ile muhalif kimliğe sahip isimleri merkezden uzaklaştırdığı görülür. Bu bağlamda Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler anılması gereken muhalif hareketler/gruplardır. Meşrutî idareyi savunan ve istibdada karşı mücadele eden aydınlar, hükûmeti hedef alarak Meşrutîyet’in ilanını, Kanun-ı Esasî’nin yürürlüğe girmesini, Meclis-i Mebusan’ın açılmasını ve istibdadın son bulmasını sağlamak amacıyla hareket ederler. Hükûmetin açılacak olan meclisin denetimine girmesini ve hareketlerindeki serbestliğin son bulmasını isterler. Ancak II. Abdülhamit’in tahta geçmesiyle birlikte bu çabaların beklenen sonucu vermediği görülür. 1876’da Kanun-i Esasî’yi ilan ederek tahta çıkan ve Osmanlı-Rus Savaşı’nı bahane ederek meclisi süresiz tatil eden, 33 sene iktidarda kalan II. Abdülhamit’in devlete düşmanlık besleyenlerin hep tetikte beklediğine olan inancı ve son derece vesveseli yapısı çevresindekilere güvenmemesine, gücü Yıldız Sarayı’nda toplamasına, istibdat rejiminin ve sansürün şiddetini artırmasına neden olur. Bu nedenle sansür denildiğinde ilk akla gelen padişah olan II. Abdülhamit, meclisi kapatmasından sonra etrafındaki muhalif sesleri başkentten uzaklaştırır, etkisiz kılar. Ardından kendinden önceki padişahlar gibi tahttan indirilmemek veya bir suikasta kurban gitmemek için “hafiyelik” ve “jurnalcilik” sistemini kurarak saltanatını ve bir anlamda devleti korumaya alır.²

Zabita Nezaretine bağlı olarak resmî hafiyeler teşkilatının kurulmasıyla birlikte hafiyeler takibe aldıkları, hakkında araştırma yaptıkları kişilerle ilgili elde ettikleri bilgileri “jurnal” adı verilen bir raporla yetkililere iletir. Bu teşkilata bağlı olarak çalışan, ataması yapılan ve maaş bağlanan ve sadece hafiyelik görevini yerine getiren kimselerin icra ettiği “resmî hafiyelik”in yanı sıra belli bir teşkilata üye olmaktan ziyade gönüllülerden oluşan “serbest” ya da “gayr-i resmî hafiyelik” şeklinde iki ayrı yapı söz konusudur (Gör, 2016: 74-75). Başta padişahın özel kalem mensupları olmak üzere sadrazamların, bakanların, hanedan mensuplarının, valilerin, yabancı ülkelerdeki elçilerin ve dahi en küçük memura kadar herkesin bu sisteme dâhil olduğu görülür. Bu durum öyle bir noktaya gelir ki yetkililere jurnal sunmayan devlet memurları kendileri hakkında kuşku duyulmasından korkmaya başlar. Bununla birlikte asılsız jurnal verenlerle ilgili bir ceza sistemi yoktur. Jurnal verenler yeni rütbe ve görevlerle taltif edilmektedir. Bu da verilen jurnallerin sayısının artmasına neden olur (Tekin, 1997: 115). Teşkilat öyle bir güce ulaşır ki sadece sultanın iktidarını yıkmak isteyenler için değil halk için de bir baskı mekanizmasına dönüşür (Akpınar, 2015: 15). Hafiyeler teşkilatının kurulmasında, sayısız jurnal verilmesinde, jurnallerin sonunda sürgünlerin gerçekleşmesinde etkili olan amil aslında II. Abdülhamit’in “hiçbir şeye güvenmeyen, olmadık şeylere bile şüpheyle yaklaşan, kendi yarattığı şüphelerden korku duyan psikolojisidir.” (Akpınar, 2015: 239)

II. Abdülhamit’in 1908’de II. Meşrutîyet’i ilan ederek daha önce süresiz tatil ettiği meclisi açması, anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ile artık yeni bir dönem başlamıştır. Baskı ve sansürün kalkmasıyla birlikte birkaç yıl içerisinde çıkarılan gazete ve dergi sayısı artmış, bu serbestlikte daha önce yazmaktan çekinen yazarlar kalemi eline almıştır.³ Devlet adamları, hafiyeler ve jurnalciler başta olmak üzere dönemin idarecilerini hedef alan yazılar muhtelif dergi ve gazetelerde çıkmış, istibdadı yeren ve meşrutîyeti öven şiir,⁴ piyes,⁵ roman⁶ gibi edebî türlerde bu kişiler sıcağı sıcağına eleştirilmiştir:

¹ II. Abdülhamit Dönemi’nde devlet memurları hakkında yayın yapılmasının ve mizahi yayınların da yasaklanması ile basın özgürlüğü iyice kısıtlanmış olur. Hatta II. Abdülhamit’in kullanılmasını istemediği sözcüklere ait listeler gündemi meşgul eder (Koloğlu, 1999: 72-73).

² Bu teşkilatın kurulması iki sebebe dayanmaktadır. Birincisi II. Abdülhamit’in vehimli yaratılışı iken ikincisi ise dönemin siyasi gelişmelerine bağlı olarak II. Abdülhamit’in haber alma ihtiyacı hissetmesidir (Gör, 2016: 73). II. Abdülhamit’in memleketin idaresini üstüne aldığı dönemde yaşanan askerî, siyasi gelişmeler ve hafiyeler teşkilatını hazırlayan sebeplerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gör, 2016.

³ Servet-i Fünûn edebiyatçılarının II. Abdülhamit’in saltanatının sonlanmasından sonra kaleme aldıkları hatıralarda ona dair tasavvurlarına yer verdikleri görülür. Ayrıntılı bilgi için bk. Topaloğlu, 2022: 185-204.

⁴ Ayrıntı için bk. Sazayek, 1993: 263-281.

⁵ Metin And âdeta “anarşiye varan bir bayram havası”nın yaşandığını belirterek bu konuyla ilgili şu tespiti yapar: “Tiyatro eski yönetime duyulan hinç, yeni bir toplumsal döneme girişin verdiği sevinç taşkınlığının gösterildiği bir alan olmuştur. Tiyatroya bu düşkünlük salgın gibi yayılmıştı; önüne gelen, birkaç gönüllü oyuncu bulup, eski çağın ve Abdülhamit’in kötü yönetimini, hafiyelerin kötülüklerini Meşrutîyet’in, Jön Türklerin, İttihat ve Terakki’nin iyiliğini anlatan çarçabuk kaleme alınmış bir oyunu sahneye koyuyordu. (...) Bu kez tiyatro bir yanda Osmanlı tarihinden seçilmiş konuları oyunlaştırarak eski günlerin parlaklığında bir avunma fırsatı yaratırken, bir yandan da tıpkı bir belgesel uğraş ve siyasal tiyatro gibi günlük olayları sıcağı sıcağına sahneye çıkarıyordu.” (2014: 115-116)

“Baskı ve sansür yüzünden yazamamaktan şikâyet edenler için artık sınırsız bir hürriyet devri başlamıştır. (...) Meşrutiyet ve hürriyet çılgınlıkları, geçmiş idarenin hicvi, başta II. Abdülhamid olmak üzere saray ve hükümet erkânının, hatta herhangi bir şekilde bunlara yakın olanların haklı veya haksız alenen tahkiri, buna mukabil yeni yöneticilerin alkışlanması ve teşviki, bu durumdan en az etkilenmesi gereken şiirin bile malzemesini oluşturur. (...)

Dönemin roman ve hikâyesinde de aynı durum daha yaygın olarak dikkati çeker. Çoğu anlatım tekniğinden mahrum, hatta önceki dönem romanları kadar dile itina etmeyen, sosyal konulara angaje olmuş, apaçık siyasi mesajlarla yüklü bir yığın roman birdenbire çığ gibi edebiyat piyasasını doldurur.” (Okay, 2005: 146)

II. Abdülhamit’in iktidarda olduğu dönemin ve özellikle jurnalın roman türüne de sirayet ettiği görülür.⁷ Çalışmamızda da II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra yayımlanan, benzer olay örgüsü kalıbını tekrarladığı tespit edilen Fazlı Necip’in *Menfa*, Ahmet Mithat Efendi’nin *Jön Türk* ve İrfan’ın *Matmazel Anjel* isimli romanlarında jurnalın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde roman kişilerinin hayatlarına olan etkisi, dönemin tarihî ve siyasi koşullarıyla birlikte ele alınacaktır.

Aşk ve Kıskançlık

Aşk, geçmişten günümüze birçok edebî türün ana teması olmuş, özellikle okurda heyecan uyandırmak ve eseri sürükleyici bir hâle getirmek için etkili bir yol olarak görülmüştür. Batı ile kurulan temaslardan sonra, Tanzimat Dönemi’nde Türk edebiyatına giren türlerden biri olan romanın kaynaklarından birisi de âşık hikâyeleridir. İrdelediğimiz romanların üçünde de âşık hikâyelerinin bazı motiflerinin tekrar ettiği görülür. Birbirini seven iki insanın kavuşmasının, “karşı güç” olan hasım tarafından engellenmesi buna bir örnektir. Bu geleneksel tahkiye motifi, II. Abdülhamit Dönemi’ne uyarlanmak suretiyle, “jurnal”ın işleyişiyle ilişkilendirilerek ilgili romanlara taşınmıştır.

Fazlı Necip, *Menfa*⁸ isimli eserini önce gazetesi *Yeni Asır*’da, “Nasıl Nefy Olunuyordu?” başlığı altında bir tefrika suretiyle, sonrasında 1325 [1909] yılında kitap olarak yayımlar (Şahin, 2004: 260). Jurnal ağının Selanik’te bir ailenin hayatını nasıl etkilediğini gözler önüne seren eser, isminden başlamak suretiyle devriyle örtüşen unsurlar barındırır. Eserde, Mekteb-i Sultanideki eğitimini tamamladıktan sonra Hariciye Nezaretinde işe başlayan 22 yaşındaki Ekrem’in macerası hikâye edilir. Memuriyet hayatı başladığında Avrupa’ya gitmek, özellikle de Paris’te yaşamak hevesine kapılan Ekrem, ona bu imkânı, kendisi çok küçükken ayrılan ebeveynlerinden maddi durumu babasına nazaran çok iyi olan annesi İsmet Hanım’ın sağlayabileceğinin farkındadır. Ancak İsmet Hanım onu “son derece güzel, zarif, tahsili epeyce mükemmel” olan yeğeni Neşide ile evlendirmek istemekte, Ekrem’in Avrupa’ya gitmesini onaylamamaktadır (Fazlı Necip, 1325: 19). Ekrem, babası Rauf Bey’in ikinci eşi İkbâl Hanım’ı “büyük bir hemşire” olarak görmekte ve Avrupa’ya gitmek hevesini, sırlarını hatta Neşide ile ilgili düşüncelerini ona anlatmaktan çekinmemektedir (Fazlı Necip, 1325: 47). Ancak Rauf Bey’den neredeyse 25 yaş küçük olan İkbâl Hanım, Ekrem’e karşı farklı duygular beslediği için Neşide ile Ekrem’in birlikte olma ihtimali onu öfkelenmektedir. Ayrıca Neşide’nin kendisinden güzel olması onun kıskançlık duygusunu daha da tetikler:

“Üç sene evvel gördüğü Neşide büsbütün değişmiş, atılmış, saçılmış, tekemmül etmiş bir kadın, bütün taravetiyle inkişaf etmiş pek güzel bir çiçek olmuştu. (...) Bu inkâr olunamayacak pek sarıh bir hakikatti. Neşide kendisinden daha güzel, daha mümtaz, daha cazibedar idi. Medîd nazarlarla gizli gizli onu süzmüş, tetkik etmiş, onda kusurlar, kabahatler, kabalıklar aramıştı. Bunları bulabilse idi müteselli olacaktı; fakat hayır. Anudane bir tecessüsle aradığı kusurlardan hiçbir şey bulamamıştı.” (Fazlı Necip, 1325: 40)

İkbâl, Ekrem’in Neşide ile evlenme ihtimalini tamamen ortadan kaldırmak için Neşide’ye iftira atmaktan dahi çekinmez, ancak bu iddialar Ekrem’in kendisinden uzaklaşmasına ve Neşide ile yakınlaşmasına neden olur. Annesinin evine yerleşen Ekrem, bu süreçte Neşide’ye yönelir ve nihayetinde ikisi evlilik kararı alır:

“Bir hafta sizin muhitiniz içinde yaşamak bende bir inkılâb-ı azîm husule getirdi. Şimdi artık hiçbir şey düşünmüyorum, hiçbir şey

⁶ Osman Gündüz, Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte roman türünde nicelik bakımından bir patlama olmakla birlikte nitelik bakımından bir düşüş yaşandığı tespitini yapar. Bu dönemde kaleme alınan romanlar ya meşrutiyet rejiminin sözcülüğünü üstlenerek ve geçmişi yargılayarak ya da Batılılaşma eğilimlerini yönlendirmeye çalışarak bir siyasi düşünceye angaje olmalarıyla da dikkat çeker (2013: 23).

⁷ Soner Akpınar, *Türk Romanında II. Abdülhamit* isimli çalışmasında Abdülhamit algısının özellikle Millî Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı’nda olumsuz olduğunu, 1940’lardan sonra bu olumsuz algının yerini, nesnel yaklaşım sebebiyle ikileme bıraktığını, son yıllarda ise padişahın tüm yönleriyle mitleştirilmeye çalışıldığını belirtir (2015: 53). Murat Koç da *Türk Romanında İttihat ve Terakki* isimli çalışmasında II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihatçıların genellikle vatansever ve hürriyet kahramanı, II. Abdülhamit’in ise “zalim ve müstebit Padişah” olarak romanlara yansıdığını, hafiyelik ve jurnal sisteminin gençlerin felaketine sebep olduğu gerekçesiyle yazarlar tarafından eleştirildiğini belirtir. Bununla birlikte art arda yaşanan birçok savaş ve toprak kayıpları nedeniyle 1918’den sonra İttihatçılara bakış da değişmiş ve bu değişim romanlara da yansımıştır (2005: 601-602).

⁸ Fazlı Necip (1325). *Menfa*. 175 s. Eserin kapağında nerede basıldığı bilgisi bulunmamaktadır. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonunda “0117225” demirbaş numarası ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır. Alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

istemiyorum. Gönlümde, fikrimde, hayalimde yalnız bir şey vardır ki o da sizsiniz. Evet, yalnız siz, münhasıran siz...” (Fazlı Necip, 1325: 84)

“Ekrem’i sevmiş ve gönlünün son şu’le-i ümîdiyle bu sevdaya bağlanmış, sarılmış olan” (Fazlı Necip, 1325: 91) İkbâl’in, düğün haberini aldığındaki öfkesi, İsmet Hanım ve sonrasında Neşide’ye karşı beslediği kin, kıskançlık duyguları, kendisinin bile kabullenmekte zorlandığı Ekrem’e karşı olan hisleriyle birleşir ve Neşide ile Ekrem’in bir araya gelmemesi için Ekrem’i jurnallemesine neden olur. Zaten o, Ekrem’e yapacağı fenalığı daha çok önceden planlamış, “*silahını hazırlamış*”tır (Fazlı Necip, 1325: 98).

Ahmet Mithat Efendi’nin 1908-1909 yıllarında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilen *Jön Türk* isimli romanı 1910 yılında kitap olarak yayımlanır.⁹ Bu eserde de bir kadının kıskançlığının sonucu olan asılsız bir jurnalle Akka’ya sürgün edilen genç bir adamın hikâyesi işlenir. Eser, adı dolayısıyla siyasi bir roman izlenimini uyandırır da temelde bir aşk hikâyesi etrafında gelişmekle birlikte Jön Türkleri arka planı yapar.¹⁰ Söz konusu aşk hikâyesi eserin merkezindedir; bununla birlikte yazarın, Jön Türklerin faaliyetlerini içeren bir dönemi tarihî atmosfer yaptığı, hafiye ve jurnalcılık sistemini ve sansürü de romanında konu edindiği, eleştirdiği görülür.

Mekteb-i Sultanide eğitimini tamamladıktan sonra devam ettiği Mekteb-i Hukuktan mezun olan Nurullah, komşuları Kâzım Beylerin evine geçmişten beri sık sık uğramaktadır. Kâzım Bey’in evinde kaçgöç yoktur ve çocukluğundan beri Nurullah, Kâzım Bey’in kızı Ceylan ile rahat bir şekilde görüşmektedir. Bu görüşmeler, sohbetler yazışmaya da dönüşür. Ceylan’ın mektupları âdetâ âşıkane bir suretteyken Nurullah ona kardeşçe karşılık vermektedir. Fazla modern, atılgan, fikirleri ve davranışları bütün âdetlere aykırı, cariyelerin elinde kontrolsüzce yetişmiş, anlatıcıya göre Batı’da bile bu derece serbestliği kabul edilemeyecek bir kız olan Ceylan (Esen, 1991: 14), Nurullah ile evlenmeyi istemektedir ve hamile kaldığı takdirde bu emeline ulaşacağına kanidir. Bu nedenle de oynadığı bir oyunla Nurullah’la rızası dışında birlikte olur. Ceylan’daki bu serbestlik Nurullah’ın ikileme düşmesine neden olur. Ceylan’ın üç aylık hamile olduğunu öğrendiğinde ise onunla değil de geleneklerine bağlı bir kadınla evlenmeye karar verir ve bir arkadaşının tavsiyesiyle de Ahdiye’ye talip olur. Ceylan, Nurullah’ın Ahdiye ile evleneceğini öğrendiğinde ikisini ayırmak için elinden geleni yapmaktan geri durmaz ve bu minvalde jurnalin de onun amacına hizmet ettiği görülür. Böylece Nurullah, düğün gününde Ceylan’ın hazırladığı bir başka tuzak sonucunda Jön Türklükle suçlanarak tevkif edilir.

Çalışmamıza konu olan bir diğer roman, 1330’da [1912] İrfan tarafından yayımlanan *Matmazel Anjel*’dir.¹¹ Bu romanda da bir jurnal sonrası her şeyini kaybeden genç bir adam söz konusudur. Bu eseri diğerlerinden farklı kılan, jurnal veren kişinin/hasmın bu defa kıskanç bir adam olması ve jurnalin asılsız olmamasıdır. Ayrıca bu roman diğerlerinden farklı olarak Ermeni topluluğunu merkezine alır.

Hatıra formunda kaleme alınan romanda, Setrak Efendi’nin bir kıskançlığın kurbanı olarak başına gelen felaketler, bir aşk ilişkisi çerçevesinde hikâye edilir. Ayastefanos’ta ailesi ile yaşayan Setrak, oldukça iyi bir eğitim almış ve çalışma hayatına da atılmıştır. Mutluluğunu tamamlayacak kişi ise “*şuh, güzel, tatlı, semavi güzeli Anjel*”dir (İrfan, 1330: 9). Ancak Anjel’in babasının çalıştığı ticarethanenin sahibinin oğlu olan Mösyo Alber’in de Anjel’e ilgi göstermesiyle birlikte aralarında gizli bir rekabet başlar.

Setrak, Alber ile tanışmasının üzerinden çok geçmeden kendisini birbiri ardına birtakım olumsuz durumların içerisinde bulur. Öncelikle işinden çıkarılır. Ardından Anjel’in babası, Beyoğlu’nda açılan şubeye “direktör” olunca ailenin de Beyoğlu’na taşınması gerekir ve bu suretle Setrak ile Anjel’in arasına mesafe girer. Yeni girdiği işten de mazeretsiz çıkarılan, bunda Alber’in parmağının olduğunu öğrenen Setrak, bir bankanın iş ilanından haberdar olur, bu işe de müracaat eder. Yapılan sınavdan birinci çıkarak bankada çalışmaya başlar. Ancak aradan bir ay geçtikten sonra banka müdürü hayatındaki “*bazı karanlık noktalar*” hakkında açıklama yapması için onu yanına çağırır (İrfan, 1330: 35). Alber’in hisminden kurtulamayacağını anlayan Setrak, Anjel’e Alber ile aralarındaki rekabetten bahseder ve şu yanıtı alır:

⁹ *Tercüman-ı Hakikat*’ın saray tarafından desteklenmesi ve himaye görmesi, aynı şekilde Ahmet Mithat’ın Abdülhamit’e yaptığı ziyaretler jurnalci olduğu yönünde dedikoduların çıkmasına sebep olmuştur. Oğlu Kâmil Yazgıç bu konuyla ilgili şunları söyler: “... *Meşrutiyet ilân edildi. Hareket Ordusu İstanbul’a girdi. Padişah tahttan indirildi. Selânik’e gönderildi. Ve o sıralarda, Yıldız Sarayında, çuvallar dolusu jurnal bulundu. Bu jurnalleri verenlerin hepsi de yakalanarak menfalara sürüldüler. Fakat o çuvallar içinden, Ahmet Mithat imzasını taşıyan ve millî menfaatlere uymayan yahut ta namuslu bir vatandaşa leke süren bir tek jurnal çıkmadığı içindir ki, müftüler, söylediklerinden utandılar ve Hareket Ordusunun hemen bütün kumandanları, Beykoz yalısına gelerek, Ahmet Mithat’a saygılarını ve sevgilerini bildirdiler.*” (1940: 78-79). Orhan Okay da bu konuda şu tespiti yapar: “*Başlık altında ‘Millî, içtimaî, siyasî roman’ ibaresini koyduğu bu eserin Meşrutiyet idaresine hâkim olan İttihatçıların maddî veya manevî baskısı altında yazılmış olduğu muhakkaktır. Filhakika II. Abdülhamid’e büyük bir sadakatle bağlı olan Ahmed Midhat Efendi’nin bu romanda açıkça devletin 33 yıllık idaresini, hatta zimnen hükümdarın zulme dayanan tasarruflarını tenkit ettiği çok dikkate şayandır. (...)* Mühim olan onun bu romanda da Doğu ve Batı medeniyetlerini okuyucu nazarında kıyas ettirecek tipler ortaya koymasındır.” (2008: 445)

¹⁰ Yazar, aşk hikâyesine II. Abdülhamit Dönemi’ndeki birtakım siyasi ve sosyal olayları eklemiştir. Aşk ögesinin yanı sıra zayıf kalan bir siyasi boyut söz konusudur (Karaca, 1999: 123). Argunşah da bu romanın tam bir siyasi roman olarak değerlendirilemeyeceğini söyleyerek Meşrutiyet yıllarının bu konu etrafında bir macerayı ele almak için yazara uygun bir zemin oluşturduğunu, yazarın devrin ilgi gören kavramlar dünyasına dâhil olarak aslında devre ayak uydurduğunu belirtir (2013: 4).

¹¹ İrfan, *Matmazel Anjel*, Cemiyet Kütüphanesi, 1330, 111. Çalışmamızda İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında “Bel_Osm_K.06146” demirbaş numarasıyla kayıtlı nüshayı kullandık. Alıntılar bu baskıdan yapılacaktır. Eserin yayım tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Haykır, 2018: 186-187.

“... Bu senden ne istiyor? Ben zaten onun gözlerinden korkuyorum. Çünkü o gözlerde bir cinâyet-i rûhiyenin gizli izlerini görüyorum. Ve onu hiç istemiyorum. Fakat ne yapayım pederim ona dürüst bir çehre gösterme[me]mi kati surette tembih etti. O eve geldikçe kalbimi azap içinde çiğneyerek onun bütün soğuk muamelatına hırçın, çlgın hâllerine tahammül gösteriyorum. Mümkün olsa onu ahlaksızlar gibi evden tart edeceğim lakin!..” (İrfan, 1330: 40-41)

Anjel’in Alber’le hissî bir bağının olmadığından böylece emin olan Setrak, artık düğünlerinin bir an önce yapılmasını arzu eder ve nişanlanırlar. Setrak ile Anjel’in nişanlanmaları hadisesi ise Alber’in Anjel’i Setrak’tan ayırmak için başka bir yola, jurnale başvurmasına neden olacaktır.

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra yazılan bu üç eserde de devirle örtüşecek unsurlara yer verildiği, yazarların bizzat şahit oldukları tarihî bir olguyu, II. Abdülhamit devrini romanlarına arka plan yaptıkları görülür. *Menfa* ve *Jön Türk*’ün isimlerinden başlamak suretiyle devirleriyle olan bağına işaret edilmiştir. Bu romanlarda ilk dikkati çeken özellik, birbirini seven gençleri ayırmak için bir hasım, karşıt figür tarafından “jurnal”ın kullanılmasıdır. *Menfa*’da ve *Jön Türk*’te ölümcül kadın tipinin örneği olan İkbâl ve Ceylan’ın *Matmazel Anjel*’deki mukabili olan hasım bir erkektir ve bu kötücül kişilerin her üçü de sevenleri birbirinden ayırmak için aynı yola, jurnale başvurur.

Âşik hikâyelerindeki olay örgüsü kalıbından büyük ölçüde yararlanan bu romanlarda, yazarların, metni sürükleyici kılan merak unsurunu bir hasmın araya girmesi sonucu sevenlerin ayrı düşmesiyle bir aşk ilişkisi etrafında sağladığı görülür. Bu bağlamda özellikle kötü kadın tiplerinin daha başarılı şekilde tasvir edildiği söylenebilir. Tutkulu kişiliğe sahip olan İkbâl ve Ceylan, son derece kıskanç ve kindardır. Eserlerin düğümleri bu kadınlar aracılığıyla atılır ve çatışma yine bu tipler üzerinden kurgulanır. *Matmazel Anjel*’de her türlü hileye başvurmadan kaçınmayan Alber de benzer özelliklere sahiptir. İkbâl, Ekrem’i Neşide’den uzaklaştırmak için onun ahlakına dil uzatmış ve tüm Selanik’in bu dedikodularla çalkalandığını iddia etmiş; Ceylan hamile kalmak suretiyle Nurullah’ı kendine bağlamak istemiş; Alber ise Setrak’ı girdiği her işten çıkartmış, bunu başaramadığı anda Anjel’in babasını işinden etmeye çalışmıştır. Her üç tip de hem geleneksel hasım hem de kötücül kadın figürlerinden mühlhemdir. Bu hileler işe yaramadığında ise her üçü de bir tür rekabete girdikleri kişileri “jurnal”lemekten çekinmemişlerdir.

Kötücül mizaçlarının yanı sıra İkbâl ve Ceylan’ın bir diğer ortak özelliği, son derece zeki ve fettan yaratılışlarıdır. İkbâl, Ekrem’in mahkeme kararıyla annesinden koparılmasını ve yatılı olarak Mekteb-i Sultaniye verilmesini sağlamakla birlikte tüm bunları Rauf Bey’e yaptırır; benzer şekilde Neşide ile evlenmesini engellemeye çalışırken de kendisini Ekrem’in iyiliğini düşünen bir anne konumunda gösterir. Bununla birlikte Ekrem’i baştan çıkarmak için teşebbüste bulunmaktan da imtina etmez. Ceylan da Nurullah’ı etkileyici dansıyla kendine bağlamak ister. İsteği dışında Nurullah’tan hamile kalmayı göze alacak kadar toplum kurallarını hiçe sayan Ceylan, başlarda Nurullah’ın kendisine vermiş olduğu olumsuz cevabı metanetle karşılar; Nurullah’ın evleneceği haberini alınca da bu sakinliğini korur hatta Ahdiye’ye ilk görücü gidileceği zaman o da iştirak etmek ister. Ancak bu istek, planının bir parçasıdır; zira nihayetinde eski bir Jön Türk olan babasının yasaklı kitaplarını Nurullah’ın odasına yerleştirebilmek için gereken fırsatı bulup ona bir tuzak hazırlamaya tevessül etmiştir.

Hasmın Elinde Yeni Bir Silah: Jurnal

Jurnal, İstibdat Dönemi’ne ait, halkın ve aydınların üzerinde büyük korku yaratan bir baskı ve tedhiş mekanizmasıdır. II. Abdülhamit’i tanıyan ve zaman zaman ziyaret eden Ahmet Mithat, onun döneminde kurulan hafiyeye örgütü ile ilgili şu yorumda bulunur:

“... tahta çıktığı zaman hüsnüniyet sahibi bir padişahı. Fakat çok yazık ki, etrafını çeviren insanlar, ona müthiş bir vehim aşıladılar: Ve her gün, yeni yeni jurnallerle beslenen bu vehimle can korkusuna düştüğü günden itibaren ki, Abdülhamit, bütün hüsnüniyetlerinden mahrum kaldı.” (Yazgıç, 1940: 78)

Sultan Abdülaziz ve V. Murat’ı tahttan indirilenlerle II. Abdülhamit’i tahta çıkarırlar aynıdır. Bundan dolayı tahttan indirilebileceği düşüncesi, kuşkusuz padişahın bir istihbarat teşkilatı kurmasına ve ikbal kazanma, padişahın ihsanına nail olma arzusunda olan kişilerin de bu ağın bir parçası olmak için yarışmasına neden olur. Romanlarda genelde bir tuzak, hasım tarafından kullanılan bir unsur olarak öne çıkan jurnal, gerilimin tırmanışa geçmesini ve olay örgüsünün ilerletilmesini sağlayan bir vasıta. Jurnal ile birlikte öne çıkan ve onu bütünleyen diğer unsur da hafiyeliktir. Âdeti bir meslek hâlini alan hafiyelik de yazarlar tarafından kötü bir surette eserlere yansıtılır. Zira hafiyelik teşkilatı ve asılsız jurnaller o dönem toplumunda infial ve güvensiz bir ortam yaratmıştır.

Menfa’da Ekrem, Paris’e giden arkadaşı Bedri ile haberleşmektedir ve onunla mektuplaşmasını İkbâl’den saklamamaktadır. Başlarda son derece “laubali” olan, Paris’in sefahat âlemlerinden bahseden bu mektupların içeriği, Bedri’nin Paris’te “Genç Türkler”e katılmasıyla değişir (Fazlı Necip, 1325: 48). Bedri, “vatani bu muzlim istibdat afetinden kurtarmak için bütün münevverü’l-efkâr gençlerin fedakârane mesai ile çalışmaları lazım geldiğini, bir koyun sürüsü gibi sağılan, yünü kesilen hatta o kadarına da dahi kanaat edilmeyerek derisi yüzülen, eti yenilen bu zavallı ahaliyi zulm-i zâlimden kurtarmak, onları uyandırmak her sâhib-i hamiyetin borcu olduğunu” belirterek bir paket *Meşveret* gazetesi gönderip Ekrem’in Selanik’te tanıdıklara dağıtmasını ister; bu suretle

“müstebid hükûmet”in mahiyetini herkesin öğrenmesini sağlamak gerektiğini ifade eder (Fazlı Necip, 1325: 48). Bu mektubu ve gelen gazeteleri İkbâl ile okuyan Ekrem, gazetelerin memlekette “kolera mikrobundan fena bir afet” mesabesinde olduğunu ve bu gazetelerle yakalandığı takdirde akıbetinin “hapislerde çürümek, Fizan’a sürülmek[le]” sonuçlanacağını belirtir (Fazlı Necip, 1325: 48-49). İkbâl ise ona bu belalı işlere bulaşmamasını nasihat ederek Bedri’ye gazeteleri dağıttığı yalanını söylemesini salık verir: “Paris’e gittiğin vakit bütün bu gazeteleri tevzi ettiğini, hiçbir fedakârlıktan çekinmediğini söyleyecek olursan bu sözlerini kim cerh ve tetkik edecek?” (Fazlı Necip, 1325: 49). Ekrem, İkbâl’in önerisine uyar ve gelen “muzır gazeteleri” (Fazlı Necip, 1325: 49) İkbâl ile okuduktan sonra konsolun bir gözünde biriktirmekle birlikte Bedri’ye de yayınlara abone bulmuş gibi para gönderir.

Ekrem ve Neşide’nin evleneceklerini öğrenince “kalbinde katran kazanları gibi siyah kinler galeyan” eden (Fazlı Necip, 1325: 100) İkbâl, mahallelerinde hafiye olduğunu kimseden gizlemeyen hatta bununla övünen bahriye mülazımı Naim Bey’in annesine gider. Naim Bey’in annesi de oğlunu methederek onun padişahın en sadık memurlarından biri olduğunu, paşalar kadar maaş aldığını her yerde anlatmaktadır. Ona, Jön Türklerle haberleşen Ekrem Bey’e Paris’ten gelen mektuplardan ve gazetelerden bahseden İkbâl, nikâh günü yaklaşmış da bir türlü Ekrem tutuklanmayınca soluğu Naim Beylerde alır ve jurnalın nasıl işlediğini de öğrenir:

“Oğlum dosdoğru padişaha yazdı. O burada vali paşalara, müşîr paşalara haber vermeye tenezzül etmez. Onun işi doğrudan doğruya saraydadır. Ben de kendisine sordum, güldü ve anlattı. Şimdi onun kâğıdı padişaha takdim olunacak, iradesi çıkacak, buraya hükûmete emirler gelecek, derhâl işe başlayacaklar. Korkma bu işler çok sürünmez, çok çabuk yürür. Benim tecrübelerim var, iki üç gün geçmeyecek kokusunu duyacaksın...” (Fazlı Necip, 1325: 101).

Bu jurnal üzerine harekete geçen tahkikat memurları önce Ekrem’in annesinin, ardından da babasının evini arar ve onun konsolun gözünde biriktirdiği gazeteler ve mektuplar ele geçirilir. Ekrem, Paris’teki Jön Türklerle haberleşmekle, Selanik’te bir cemiyet teşkil etmekle, Avrupa’dan “muzır gazeteler” getirterek dağıtmakla suçlanır (Fazlı Necip, 1325: 102). Jön Türklerle, siyasetle hiçbir ilgisi olmadığı hâlde Ekrem gözaltına alınarak bir hafta boyunca sorgulanır ve nihayetinde İstanbul’a sevkine karar verilir.

Jön Türk’te Nurullah’ın kâtip olan babası Kâşif Efendi, Fransızca bilen, son derece zeki ve tedbirli bir adamdır. Namık Kemal ve arkadaşlarının Londra’da, Paris’te yayınladıkları, hürriyeti savundukları gazeteleri takip etmekle birlikte ihtiyatlı bir şekilde davranır. Hatta kendisi anayasa ilan edildiğinde hürriyet yanlısı olmasına rağmen bunu açıkça göstermez. İstibdat tüm ağırlığıyla halkın üzerine çöktüğünde hafiyelerin şerrinden de kendisini kurtarabilmiştir. Dolayısıyla oğlunu da tedbirli bir şekilde yetiştirmiştir, Nurullah da ona benzer:

“Nurullah Bey siyasetle ilgili sevmediği cihetle kitapları, kâğıtları içinde siyasete müteallik âsâr hemen hiç yoktur. Bu merak pederinde mevcut ise de onun mahiyeti de âsâr-ı siyâsiyenin kıymet-i edebiyesine münhasır olup yoksa bir fikr-i siyâsiye ittiba suretinde bir merak onda da yoktur.” (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 160)

Ceylan, Nurullah’ın Ahdiye ile düğün hazırlıklarına başlamasından sonra kına gecesinin olduğu akşam babasına ait olan birtakım kitapları, risaleleri ve evrakı, ayrıca bizzat hazırladığı yedi sekiz mektubu Nurullah’ın kütüphanesine yerleştirir:

“Evelâ Kemal Bey merhumun âsârı ki bire kadar kâffesi âsâr-ı muzır ve memnuadan! Saniyen Ziya Paşa’nın Girit Zafernamesi, Harâbât’ı filânı. (...) Ta Şinasi zamanında toplanmış Tasvîr-i Efkâr koleksiyonundan alınız da Kemal ve rüfekasının Avrupa’da neşrettikleri Muhbir ve Hürriyet koleksiyonlarına varıncaya kadar hep torbaya girdiler. Bilâhare Ahmet Rıza Beyin, Murat Beyin vesair Jön Türklerin Avrupa’da, Mısır’da neşrettikleri gazeteler dahi torbaya girdiler.” (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 164)

Ceylan, babasının el yazısını taklit etmek suretiyle hazırladığı bir jurnalı de serhafiye Feyzullah Efendi’nin evine gönderir. Romanda siyasi kimliği ile öne çıkan kişilerden, II. Abdülhamit Dönemi hafiye teşkilatını simgeleyen Feyzullah Efendi, bir büyük dairenin mektupçusu olmakla birlikte daireye ayda üç defa dahi uğramaz. Buna rağmen maaşı bu olay sonrasında katlanarak artar. Dolayısıyla Feyzullah Efendi’nin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek bu iş sayesinde zengin olduğu görülür. Kâzım Bey de istememesine rağmen Ceylan’ın yüzünden artık bir hafiye olmuştur. Ceylan’ın intikam hırsı ona da sirayet eder. Kâzım Bey hem rütbe hem de bu işten para elde eder, içine sürüklendiği bu maceraya görmüş olduğu muamele neticesinde hızlı bir şekilde ayak uydurur.¹²

Matmazel Anjel’de Setrak’ı işinden etmek suretiyle Anjel ile ayrılmasını sağlamaya çalışan ancak başarılı olamayan Alber, nihayetinde “ahlaksızlığın en fenası, en merdûd vesaitine müracaata”, “fena adamlar ile, halkın her zaman kalplerinde gizli gizli

¹² Anlatıcı bu noktada hafiyelerle ilgili bilgi verir. Hafiyeler kendilerini iki sınıfa ayırmaktadır. Gezip dolaştıkları veya hazır buldukları yerlerde işittikleri küçük bir şeyi kubbe kadar büyütüp jurnal eden, en murdar hafiyeler birinci sınıfı oluşturur. Bir şey görüp işitmeseler bu defa uydururlar. Masumlara iftira atmak bunlar için âdeta övünme sebebidir. Böylesi kişilerin evlerine veya cebine zararlı yayın, dinamit, bomba gibi yasaklı eşyalardan koymak en büyük hüneleridir. İkinci sınıf hafiyeler ise kendilerini sadıklardan sayarlar ve ilk sınıftan nefret eder görünürler (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 185-186).

lanetlerine mazhar olanlar ile düşüp kalk[maya]” başlar (İrfan, 1330: 44). Bir gün Anjel ile tiyatroya gittiklerinde Alber’in de orada olduğunu fark eden Setrak, onun yanındakilere kendisini işaret ettiğini ve çıkışta bir yabancıyı onları takip ettiğini fark eder. Bu takip edilme durumu sonraki günlerde de devam eder. Setrak sürekli birtakım yabancıların, korkunç yüzlerin evinin ve iş yerinin önünde olduğunu fark eder ve kendisini takip edenlerin sivil memur olduğunu anlar. Bunun üzerine Setrak’ın iş arkadaşları onun, “*Ermeni milletinin genç münevverü'l-fıkr olanlarından*” görüldüğü için “*hükûmet aleyhtarı*” olarak ihbar edildiği, kendisinden şüphe duyulduğu yolunda tahminlerde bulunur (İrfan, 1330: 49). Bir tanıdığı devreye sokulmasıyla meselenin aslı öğrenilmeye çalışılır ve anlatılanlardan Alber’in peşine hafiyeleri taktığını anlayan Setrak, büyük bir felakete uğramasının an meselesi olduğunu sezer. Setrak’ın korktuğu başına gelir ve o gece evi basılır:

“...kapı sert, heyecan-âver bir surette çalındı! Ne olduğunu anlamak için kapıyı açtığım esnada şeytan kıyafetli, çehrelerinden Allah’ın bütün lanetleri akan ifrit kıyafetli, zebani pençeli, desisekâr iki kimsenin üzerime atılarak bir harekette bulunmamın men’i için kollarımı tuttuğunu gördüm. Benden ne istediklerini büyük bir korku ile sual etmiş isem de bilmediklerini, Zaptiye Nezaretine götüreceklerini ve badema benim bir cinayetkâr, bir mücrim olduğumu söylediler.” (İrfan, 1330: 52)

İncelenen romanlarda itham edilen kişilerin hiç beklemedikleri bir anda -ki ikisinde düğün günüdür-, aslında başta ideolojik veya siyasi bir tutum içerisinde olmasalar da jurnallerden dolayı sürgüne gönderildikleri görülür. Üç romanda da esas güdüleyici neden kıskançlık iken hafiyelerin takibe aldığı Setrak’ın siyasete bulaştığına dair imalar vardır. Bir diğer dikkat çeken husus ise Jön Türklerin öne çıkan isimleri tarafından Paris’te yayımlanan *Meşveret* gazetesi, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın eserleri, Şinasi’nin *Tasvîr-i Efkâr* koleksiyonu, Jön Türklerin Avrupa’da çıkardıkları kimi gazetelerin de devrin atmosferiyle örtüşecek şekilde romanlarda yerini almasıdır. Kimi zaman “mimlenmiş” olan ve bir suçta temel teşkil ettikleri ima edilen bu yayınlar da jurnalin konusu olabilmektedir.

Tevkif, İşkence ve Sürgün

II. Abdülhamit Dönemi’nde, istibdadın halk üzerinde tesir eden, korku uyandıran bir diğer unsuru işkencedir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra dönemin muhtelif gazete ve dergilerinde işkencelere dair yazılar yayımlanır. Dolayısıyla hakkında jurnal verilen kişinin sürgüne gönderilmeden önce sorguya alınması, işkence görmesi dönemin bir özelliği gibidir ve şiddete dayanan bu müdahale biçimi romanlarda farklı şekillerde tezahür eder. Bununla birlikte çalışmamıza konu olan romanlardan *Jön Türk*’teki anlatıcının bu tür bir uygulamayı kabul etmediği, kendi tecrübesinden yola çıkarak herhangi bir işkenceye maruz kalmadığını belirttiği görülür.¹³ Ahmet Mithat’ın aksine İrfan ise çok canlı işkence sahneleri tasvir eder. Benzer şekilde *Menfa*’da tasvir edilen koğu ortamı ve oradaki yaşam koşulları da son derece insanlık dışıdır.

Sürgün ise II. Abdülhamit Dönemi’nden önce de padişahların devletin kalıcılığını sağlamak adına başvurdukları yöntemlerden birisidir. Özellikle Batılılaşma hareketlerinin aydın kesimin üzerinde yarattığı sonuca bağlı olarak otorite, devleti hedef alan isimleri paytahtın dışına çıkarmıştır. II. Abdülhamit Dönemi’nde de bu gelenek devam ettirilmiş ve jurnal, işkence gibi sürgün de dönemin sembollerinden ve klasik uygulamalarından biri hâline gelmiştir. Sürgün, çalışmamıza konu olan üç romanın da ortak noktasıdır. Sürülen roman kişilerinin hayatlarının tamamıyla değiştiği görülür.

Menfa’da bir polisle hükûmet konağına gönderilen Ekrem, başkalarıyla görüşmekten menedilerek sorgulanır. Arkadaşı Bedri’nin Avrupa’dan gönderdiği gazetelere kimleri abone yaptığı, Selanik’teki Jön Türklerin kimlerden oluştuğu gibi sorularla Ekrem’e baskı yapılır. Ancak Ekrem, gazeteleri dağıtmadığını defaatle söyler. Bunun üzerine İstanbul’a nakli kararlaştırılır. Vapurda pis bir odada tutularak kimseyle görüşmesine müsaade edilmez. Bâb-ı Zaptiye’ye götürülen, çamurlu, rutubetli, soğuk ve büyük bir koğu kapatılan Ekrem, son derece kalabalık olan bu koğu âdeta bir “*gayya kuyusu*”na benzetir (Fazlı Necip, 1325: 114). Sohbet ettiği bahriye emeklisi bir zabıt, koğu şu şekilde tasvir eder:

“Burası diyordu, caniler makarrı olmak üzere tanındığı ve hariçtekilere dehşetler verdiği hâlde, itimat ediniz, burada gördüğünüz şu mevkufinin kısm-ı azamı namuslu ve insaniyet-perver adamlardır. Hele harice nisbet edilecek olursa burada erbâb-ı nâmûs daha ziyade olduğu hiç şüphe götürmez. Dışarıda polisler, hafiyeler, müstantikler, hâkimler zavallı masumları iftiralarla dûcâr-ı cezâ etmek için irtikâb etmedikleri şenâyî bırakmadıkları hâlde, göreceksiniz, buradaki mevkufin bu masumlara ne kadar samimi muavenetler ibraz ederler.” (Fazlı Necip, 1325: 114-115).

Kısa süre içerisinde dışarıdan buraya bir şeyler getirtmenin mümkün olduğunu anlayan Ekrem, sürgün yerinin “zengin” ya da “züğürt” olma durumuna göre belirlendiğini; parası olmayanların Yemen ya da Fizan’a, maddi durumu iyi olanların verdikleri rüşvetin miktarına göre ya Şam, Halep, Kastamonu gibi nispeten daha iyi yerlere ya da Sivas, Bitlis, Van gibi biraz daha uzak bölgelere gönderildiğini koğuştakilerden öğrenir. Annesinin sayesinde bir avukat ile görüşür. Fehim Paşa’yı tanıdığını ve onun vasıtasıyla işleri

¹³ Ahmet Mithat’ın Rodos’a sürgüne gittiği dönemle II. Abdülhamit Dönemi örtüşmemektedir. Ahmet Mithat, *Vatan yahut Silistre*’nin temsilinden sonra başta Namık Kemal olmak üzere sürgüne gönderilen aydınların arasındadır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi olduğu gerekçesiyle 1873’te başlayıp üç yıla yayılan bu sürgün cezasına nasıl çarptırıldığını *Menfa*’da anlatır. Dolayısıyla onun Rodos’a sürüldüğü seneler, II. Abdülhamit’in tahta çıkışından öncedir.

kolayca halledebileceğini söyleyen avukat, beş yüz lira karşılığında Ekrem'i daha yakın bir yere gönderebileceğini belirterek onu dolandırmaya kalkar.¹⁴ Bu kurnazlığı fark eden Ekrem, yüz elli lira karşılığında kendisinin Konya'ya "sürgün edilmesini" sağlar.

Jön Türk'te tutuklanmasından üç ay sonra muhakemesi tamamlandığında Nurullah, cezaların "en hafifi" olan kalebentlikle, 15 sene müddetle Akka'ya mahkûm edilir. Nurullah'ın babası Kâşif Efendi, Ahdiye'nin annesi Dilşinas Hanım'a sürgün haberini bir mektupla verir:

"... Ne yapalım hemşireciğim, asrımızda böyle felâketlere duçar olan yalnız biz değiliz. Biz Akkâ'ya sürülmekle yine hafif bir belâya duçar olmuşuz demektir. Bunun daha Trablusgarpları, Yemenleri, Fizanları da var. Sabredelim Hak Taâlâ mazlumların ahını zalimlerde bırakmaz." (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 46)

Nurullah, Akka'da iki kalebentle aynı koğuştan paylaşır. Kalebentlerden özellikle elli yaşlarında gösteren, aslen Mısırlı olan Rıfki Bey'den etkilenir. Aynı suçtan sürülen kişilerin bir araya geldiği mekân, bittabi bir mektebe dönüşür ve Nurullah sağlam bir Jön Türk olup çıkar.¹⁵ Ceylan, Nurullah'ın ailesini yanına aldırma girişimini, Ahdiye'nin Akka'ya gitmesini hafiyelelerin dikkatini tekrar onun üzerine çekerek engeller. Bunun üzerine Nurullah da İskenderiye'ye kaçar ve aile tüm engellere rağmen nihayetinde bir araya gelir.

İncelediğimiz romanlar içerisinde işkence sahnelerinin yoğun olduğu tek roman *Matmazel Anjel*'dir. Setrak'ın daha sorgu için götürülürken evinde dövülmeye başlandığı görülür. Kendinden geçen Setrak, gözünü açtığı zifiri karanlık bir odadadır. Zemin ızgara yapılmış gibi demir parmaklıklardır ki üzerinde oturmak da yatmak da mümkün değildir. Memleketin, padişahın aleyhinde "birtakım melunlarla birlikte" isyan teşebbüsünde bulunmakla, gizli cemiyetlerle haberleşmekle (İrfan, 1330: 55) suçlanan Setrak'ın suçlamaları kabul etmemesi üzerine sorguyu yapan kişi, iki sene önce İngilizce olarak Hınçak Komitesinin Londra şubesine hitaben yazılan, cemiyetin çalışmalarından bahseden bir evrakı delil olarak gösterir. Gerçeği söylemesi ve bu konuda ona önyak olan kişileri ele vermesi için baskı yapılır ancak Setrak, bu evraktan bahsetmemek üzere zaten daha önce yemin ettiği için inkâr etmeye devam eder ve bunun üzerine falakaya yatırılır. İşkence sonrası bayılan Setrak, ayıldığında ayaklarının şiştiğini, her tarafının kanlar içinde olduğunu âdeta bu "zebaniler"i "engizisyon mezalimi" icra eylediklerini görür (İrfan, 1330: 62-63). Ardından tekrar sorguya alınan Setrak'ın inkâra devam etmesi üzerine içeriye Alber girer ve onun komiteyle olan bağı anlatmaya başlar:

"Mösyö Setrak inkâr etmez. Çünkü şimdi Londra'ya firar ederek oradaki Hınçak Komitesinin a'zâ-yı faalesinden olan Artin Efendi vasıtasıyla komiteye dâhil olduğunu inkâr etmez zannedirim. Sonra geceleri gizli gizli Artin Efendi ve şimdi Cenevre'de ikamet eden Agop'la beraber Yani'nin birahanesine giderek orada efkâr-ı hânânelerini kararlaştırdıklarını unutmamışlardır. Daha sonra İngiliz postahanesi vasıtasıyla muhaberatta da katiyen kusur etmediklerini tabii derhatır ederler. Ve zatınıza takdim edilen evrakı söylediğim postahane ile getirterek müvezzilik vazîfe-i fedâkârânesinde, Mösyö Setrak kusur etmediğini bilir!" (İrfan, 1330: 64-65)

Alber'in söylediği her şey doğru olmakla birlikte bunları nereden öğrendiğine şaşırarak Setrak, suçlamaları inkâr etmeyi sürdürür. Gazetede yayımlanmak üzere yazdığı bir makale ikinci bir delil olarak sunulur. Bu yazı yayımlandığında "Yıldız erkânı kudurmuş bir hâlde etrafa" saldırıp "rast geldiklerini sürgüne, hapishanelere" tıkmıştır (İrfan, 1330: 67). Ancak Setrak bunu da inkâr eder. Bunun üzerine boynuna ve ayaklarına geçirilen halkayla, hareket etmesi kısıtlanacak şekilde zincirlenir. Sorgular ve işkenceler sonraki günlerde de devam eder. Setrak sorgu için götürüldüğü bir gün Anjel'in de odada olduğunu görür. Sorgu memuru delilleri kendisine gösterdiğinde Anjel, Setrak'ı kurtaracağını düşünerek o yazıları Setrak'ın yazdığını ve gayet güzel yazdığı için de bizzat Alber'e verdiğini belirtir. Setrak, Anjel'in farkında olmaksızın yalan söylediğini belirtir, suçlamaları yine kabul etmez.

"Selâmet-i memleket namına rûfeka"sı hakkında bilgi vermemeye, inkâra devam eden Setrak'a (İrfan, 1330: 76) yapılan işkenceye diğer mahkûmlar şaşırmaktadır:

"Gardiyanla beraber mahpushanenin içine indiğim zaman, mahkûmîn beni görür görmez aralarında bir fıslıtı hasıl oldu. Ben onlara yabancı yabancı bakıyor, onlar beni vahşi nazarlarla süzüyorlardı. Birbirlerine 'Biz bu kadar vukuat yaptık, yine bize böyle eziyet etmediler. Bu adamın yaptığı vukuat ne kadar büyük siyasi bir vukuat imiş ki böyle günlerce, aylarca işkenceler altında bulundurdular.' Bazıları 'Kim bilir hangi habisin iftirasıdır? İşte artık mahkemeye gidiyor... Bakalım ne kadar hüküm yiyecek!' gibi sözlerde bulunuyorlardı." (İrfan, 1330: 76-77)

Setrak mahkemeye geldiğinde Yıldız Sarayı'na hizmet edenlerden ve siyasi mahkûmlara mahsus seçilmiş kişilerden oluşan heyetin karşısına çıktığını anlar. Zaten hakkındaki karar önceden verilmiş gibidir, okunan fezlekede hayatının en ince ayrıntısına kadar tüm faaliyetleri yazmakla birlikte en dikkat çeken ayrıntı Alber ve Anjel'in annesinin Setrak'ın şüpheli kişilerle görüştüğüne ve

¹⁴ Adı geçen kişi II. Abdülhamit Dönemi'nin serhafiyesi Fehim Paşa'dır. Hafiyeye teşkilatının başında olması hasebiyle Fehim Paşa'nın romanda adının geçtiği görülür.

¹⁵ Akka'da kendisini herkese sevdirmeyi başaran Nurullah, mutasarrıf paşanın iki oğluna Fransızca ders vermeye başlar. Anlatıcı, okura Nurullah'ın sürgün günlerini anlatırken kendi sürgününü model aldığı bildirir. Sürgündeyken hiçbir zaman işkence, eza, cefa görmediğini, hakarete uğramadığını, kale içinde hareketinde serbest olduğunu, gündüzleri evine, ailesinin yanına gidip akşam üstü yine hapishaneye döndüğünü bildirir (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 206-207).

Avrupa'da basılan gazetelerin burada dağıtıcılığını yaptığına dair verdiği ifadelerdir. Mahkemenin sonunda müebbeden kalebentliğe mahkûm edilir. Hükümün ardından götürüldüğü koğuştaki kendisi gibi otuz kadar siyasi mahkûm olduğunu görür; bu mahkûmları onu "Al memleketin fedakâr bir evladı daha geldi" diyerek karşılar (İrfan, 1330: 79-80).

Bir süre sonra sürgün söylentisi baş gösterir ve mahkûmlar bir gece ellerine kelepçe takılmak suretiyle, etrafları süngülü askerlerle sarılı bir şekilde sevk edilmeye başlanır. Setrak bu manzaradan çok etkilenir, çünkü memleketlerini düşman işgalinden kurtarmak, bu uğurda vücutlarını siper etmek için koşma gelen gençlerin "birkaç menfaat-perestini bâzîçe-i âmâli olarak hidemât-ı sefîlede" kullanılmaları gerçekten üzücüdür (İrfan, 1330: 86). Mahkûmlar dipçiklerle vurulmak suretiyle çürük bir vapurun ambarına balık istifi bindirilerek sürgün yerlerine doğru gönderilir. İki gün iki gece yol alan vapur nihayet demir attığında ayakları demirli, yırtık kıyafetler içindeki mahkûmlar halkın korkulu bakışlarıyla karşılaşır. Nihayet Kürek Kalesi adı verilen kaleye ulaşan mahkûmlara, hapishane müdürü, "her zaman atıfetiyle tebaa-i zîr-destânını minnet-dâr-i şûkrân eyleyen şevketlü (Abdülhamid) Han"ın "inayet ve merhametinden müstefit" olacaklarını belirten kısa bir nutuk okutur. Ardından "Padişahım çok yaşa!" duasını okutmak ister ancak mahkûmlar kendilerini bu felakete uğratan kişiye dua etmek istemezler:

"Nasıl olur da hürriyet uğrunda yanan bir ruh, meşrutiyet için ölen bir kalp, ulviyete doğru semalara bu sedayı refeder. Biz sükût ettik." (İrfan, 1330: 92)

Ele aldığımız romanların hepsinde roman kişileri hiç kimse ile görüşmelerine müsaade edilmeksizin ciddi bir sorgu süreci ile karşı karşıya kalmıştır. Ne kadar bir baskı ortamı resmedilse de *Menfa*'da Ekrem'in her işini rüşvetle halledebileceğini öğrendikten sonra, bu yolda hareket ettiği, hem tevkifhaneye dışarıdan rahat etmesini sağlayacak şeyler getirttiği hem de sonrasında Konya'ya sürülmesini sağladığı görülür. Dolayısıyla aslında yazarın, dönemin bir özelliği olan rüşveti, politik yozlaşmayı da eleştirdiği söylenebilir. Hakeza Ekrem gibi işkence görmemekle birlikte Nurullah, daha uzağa, Akka'ya sürülür ve sonrasında da Jön Türklerin sığındığı bir kent olmasıyla dikkati çeken İskenderiye'ye kaçarak burada hayatını yeniden inşa eder. Setrak ise kendi milliyetinden bir insan tarafından jurnallenerek uzun süre çok ağır işkencelere maruz bırakılır. Romanda bir kabahati olmamasına rağmen sürekli işten çıkarılması onda bir "sosyalistlik fikri"nin hâsıl olmasına neden olmuştur (İrfan, 1330: 31). Hınçak Komitesi ile olan münasebetinin bundan önce mi sonra mı başladığı açık bir şekilde belirtilmemekle birlikte Alber'in suçlamalarından Setrak'ın cemiyetle daha öncesinde temas kurduğu anlaşılmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi hususunda II. Abdülhamit'e karşı muhalif gruplarla birleşen, çalışan bu cemiyet, Setrak'ın izini sürerek hürriyetine kavuşmasının yollarını arayacaktır. II. Abdülhamit, bu bağlamda tüm Osmanlı halkı unsurlarının özgürlük konusunda birleşmesini sağlayan bir otoriter pozisyonu temsil etmektedir.

Sürgüne giden roman kişilerinin koruyuculuğunu ailelerinin yaptığı görülür. *Menfa*'da İsmet Hanım, Ekrem'den aldığı haberle maddi imkânlarını kullanarak hem tevkifhanede hem de sonrasında onun rahat etmesini sağlar. *Jön Türk*'te Nurullah'ın ailesi onun peşinden önce Akka'ya sonra İskenderiye'ye geçer. *Matmazel Anjel*'de Setrak ise hapishaneye düştükten kısa süre sonra annesini kaybettiği ve Anjel de Alber ile evlendiği için onu arayan soran olmamıştır ancak uzun zaman sonra cemiyetten aldığı mektupla birlikte dışarı ile haberleşmeye başlar.

Üç romanda da dikkati çeken, ortak olan bir diğer özellik roman kişilerinin sorgu ve sürgünden sonra geçirdikleri değişim ve dönüşümdür. Bununla birlikte Setrak'ın değişimi diğer iki roman kişisinden farklıdır. Başta siyasetle hiçbir ilgileri olmadığı hâlde yaşadıkları, özellikle Ekrem ve Nurullah'ın siyasi bir kimlik kazanmasına neden olur. Ekrem, romanın başında Mekteb-i Sultanide okurken annesinden aldığı harçlıklarla yaşayışını, kılık kıyafetini, zevkini değiştirmiş, İstanbul'un sefahat âlemlerine dalmıştır. Batılı yaşama özenen bir görüntü çizen, âdeta alafanga züppe tiplerini anımsatan Ekrem, "artık İstanbul'da kendisi için bal alınacak çiçek, heves edilecek eğlence kalma[dığında]" Avrupa'ya gitmek, özellikle de Paris'te yaşamak hevesine düşer (Fazlı Necip, 1325: 3). Yani başta Paris'e gitme isteği siyasi, ideolojik bir amaçtan kaynaklanmamaktadır. Avrupa'ya tahsilini tamamlamak ya da vatana hizmet etmek için değil de sadece sefahat âlemlerinden yararlanmak için gitmek isteyen Ekrem, Konya'da ihtiyar bir sürgün ile konuşurken ondaki vatan sevgisi ve hürriyet fikrinden etkilenir. Mutluluğunu, saadetini, ailesini vatan uğruna feda etmiş bu ihtiyar sürgüne göre "[dünyada vatanperverlikten büyük, vatan muhabbetinden daha âli hiçbir zevk, hiçbir his yoktur." (Fazlı Necip, 1325: 144). Avrupa'ya kaçmayı başardığı takdirde vatanın selameti ve hürriyeti için çalışmaya karar veren Ekrem, Giritli Mustafa ile tanışır. Mustafa, Girit'i "bir avuç hunhar ve anud eşkiyaya", yabancı devletlerin himayesine bırakan "miskin ve mülevves" hükûmete büyük bir kin duymaktadır ve bu kin onu "şiddetli bir vatanperver"e dönüştürmüştür (Fazlı Necip, 1325: 145):

"Korkma paşam, bu polisler ve jandarmalar mülevves bir istibdat-ı idarenin aletidirler. Bunlar halkı soymaktan, ızrar etmekten, memlekete bela olmaktan, hatta hizmet ettikleri hükûmetlere bile mazarratlar îka eylemekten başka bir şeye yaramazlar. Ben onların elinden sırası gelmiş beş altı yük sıraya bir kervan gibi tütün geçirmiş, kaçırmış olduğum hâlde onların ruhu bile duymuyor. Senin gibi bir beyi kaçırmak ne olacak!" (Fazlı Necip, 1325: 147)

Ekrem, Giritli Mustafa'nın tavassutuyla Avrupa'ya kaçmayı başarır. Avrupa'ya kaçtıktan sonra cemiyete dâhil olan Ekrem, cemiyetin teşebbüslerinden ve emellerinden bahseden mektuplar göndererek ailesinin kalbinde de vatanperverlik hissini artmasını sağlar. Aslında İkbâl'in başlattığı bu macera onun hem aşkı bulmasını sağlamış hem de ona bir amaç vermiştir. Nurullah da

benzer şekilde, politika ile ilgilenmeyen hatta böyle şeylerden daima çekinen bir insanken yaşadıkları onun değişmesine, sağlam bir Jön Türk olmasına neden olur. Setrak ise jurnal ve sürgünden önce birtakım siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Bununla birlikte maruz kaldığı ağır işkence ve yaşadığı kayıplar, onun değişimini daha dramatik bir mahiyete büründürür.

Meşrutiyet ve Hürriyet

Hürriyet, Osmanlı aydınlarının, hükûmetin günden güne artan baskıları, sansür ve sürgün karşısında umutla bağlandıkları, mücadelelerini sürdürmelerini sağlayan en kuvvetli unsurdur. Bu bağlamda Meşrutiyet'in ilanını sağlamak büyük önem arz eder. II. Abdülhamit Dönemi'nin bir eleştirisi olarak nitelendirebileceğimiz bu romanların sonunda Meşrutiyet'in ilanı hadisesinin, dönem panoramasının bir kesiti olarak mutlaka yer aldığı görülür. İdeal artık realiteye inkılap etmiştir.

Menfa''da Ekrem, Konya'daki ihtiyar sürgünün hürriyet ile ilgili söylediklerinden, onun umudunu kaybetmemesinden çok etkilenir:

"...Fikr-i hürriyet daima cereyan eder bir nehr-i cûşân gibidir. Onun karşısına geçilemez. Sed çekmek, cereyanına hâil olmak istersen kabarr, yükselir, gerçi gürültüsü işitilmez. Fakat kuvveti artar; tazyiki artar. Nihayet bir an gelir ki o müthiş seddi bir tarrâka-i hevl-engîz ile koparır, yıkar, etrafı bir tufan gibi istila eder. Canlar heder olur, mamureler harâbe-zâra tahavvül eder fakat sonra yerinde yeni bir mamure, feyizli bir hayat başlar. Hükûmetimizin istibdadı günden güne artıyor, tazyik tezâyüd ediyor. Emin olunuz arttıkça mutlak kuvvet de artar. Hayattaki elastikiyetin bir derecesi vardır. Sıkışır, sıkışır sonra bir dinamit gibi patlar." (Fazlı Necip, 1325: 141-142)

Romanın son bölümü "10 Temmuz" başlığını taşır ve Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti "kahramanları"nın hürriyeti ilan etmek üzere giriştikleri hazırlıkların tasviriyle başlar (Fazlı Necip, 1325: 152). "*Selanik'teki hafiyelerin her biri bir deliğe saklanmış, birtakımının levs-i vücûdu paklanmış, bir kısmı İstanbul'a kaçmış*"tır (Fazlı Necip, 1325: 154). İsmet Hanım, Ekrem'i jurnallettiği ortaya çıkan İkbâl Hanım'a şikâyet edileceğini ve diğer hafiyeler arasında kendisine de ceza verileceğini, tetikte olmasını bildiren bir tezkireyi, Neşide'nin de desteğiyle imzasız bir şekilde gönderir. Hafiyelerin gece evlerinden alındıktan sonra öldürüldükleri haberi, mahalleli arasında yayılmaya başladığında bunu öğrenen İkbâl de korkudan ölür. Roman, Ekrem'in Selanik'e dönmesiyle mutlu bir şekilde sona erer.

Jön Türk'ün sonunda da II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Böylece hafiyeler cezalandırılmaya, sürgüne gönderilenler ise vatana dönmeye başlamıştır. Nurullah'ın sürülmesine sebep olan serhafiye Feyzullah Efendi hapsedilir, Ceylan ve Kâzım Bey ise intihar etmeyi seçer.

*Matmazel Anjel'*in son bölümünde sürgünde dört sene geçiren Setrak hürriyetine kavuşmuştur. Setrak'ın nerede olduğunu uzun uğraşlar sonucu öğrenen cemiyet, ona harçlık göndererek metin olmasını salık verir ve lazım gelen teşebbüslerde bulunulduğunu da bildirir. Patrikhane, Setrak'ın affı ve hapisten çıkarılması için şiddetli bir surette II. Abdülhamit'e müracaat ve Babialı'yi protesto etmektedir. Setrak, cemiyetten gelen mektuplar sayesinde Alber ile evlenen Anjel'in verem olup öldüğünü öğrenir. Bu haber üzerinden çok geçmemiştir ki İstanbul'dan bir arkadaşından, affedildiğini müjdeleyen bir telgraf alır. Üç gün sonra müdür koğuşa gelerek siyasi mahkûmların Sultan Abdülhamit tarafından affedildiklerini ve padişahın, kalan ömürlerini kendi afiyeti için dua ile geçirmelerini arzu buyurduğunu bildirir. Setrak ise sadık bir kalbin, memleketini, vatanını seven padişahına riayetkâr olduğu, muhabbet beslediği cevabını verir: "*Benim bu sözlerimde nihani bir hakayık var idi. Çünkü memleketini sevmeyen, hüküm sürdüğü reaya ve tebaasına zulüm işleyen bir padişaha dua etmek olur muydu?*" (İrfan, 1330: 102)

Ömrünün en verimli çağında her şeyden yoksun kalan ve her anlamda sindirilen gençlerin bir örneği olan Setrak'ın padişaha karşı olumlu duygular beslemesi elbette söz konusu değildir. Setrak vapur İstanbul'a, Ayastefanos önüne geldiğinde bir çocuk gibi ağlar. Süngüler altında ayrıldığı İstanbul'a, şimdi hür bir şekilde dönmüştür. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte istibdada hizmet edenler birer birer cezasını çekmeye başlar. Bunlardan birisi de Alber'dir:

"Ömründe hiç azâb-ı vicdân çekmeyen, hanüman söndürmek, perişan etmekle zevk duyan bu hain Alber, şimdi cezasını görmüş çünkü Meşrutiyet'in ilanını asumana çıkararak top sedaları onun beynine inmiş, nüzûl-ı isâbet ederek elyevm hastahane köşesinde hıyanet ettiği milletin mürüvvetine dehalet etmiş hayât-ı cinâyetkârânesinin elemelerini, acılarını çekiyordu." (İrfan, 1330: 109)

Üç romanın da mutlaka "kissadan hisse" çıkarma anlayışına uygun olduğu ve somut gerçeklerden hareket etmelerine rağmen romantizme özgü nitelikler sergilediği görülür. Dolayısıyla iyiler ödüllendirilmiş, kötüler ise cezalandırılmıştır. İkbâl, Ceylan ve Alber'in, onlara yardım eden hafiyelerin aynı sonu paylaştığı ya da hapsedildiği görülür.

Sonuç

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra baskının ve sansürün son bulmasıyla birlikte birçok edebî türde olduğu gibi roman sayısında da ciddi bir artış yaşanır. Yaşanan siyasi gelişmelerin etkisinde, II. Abdülhamit Dönemi'ni arka plan yapan yazarlar, özellikle ülkenin ve insanların üzerindeki baskının olumsuz sonuçlarına odaklanan eserler kaleme alır. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yazılan, çalışmamıza temel teşkil eden romanlarda bir aşk teması etrafında şekillenen olay örgüsünde gerilim ve çatışmanın jurnal ile sağlandığı görülür. Her üç romanda da geleneksel tahkiyenin, özellikle âşık hikâyelerinin kimi kalıpları tekrar eder, bir karşı güç olan hasım ya da kötücül tip, sevgilileri jurnale başvurarak ayrı düşürür ve bir felaketler silsilesini tetikler; ancak bu çatışma bir yerde romantizm akımında gözlemlenebilen bir şekilde çözülür.

Romanlarda dikkati çeken bir diğer özellik hafiyeliğin âdeta bir meslek hâlini almasıdır. Bu işten kazanç sağlayan, kılını kıpırdatmaksızın oturduğu yerden cebini dolduran yozlaşmış kişilerin toplumsal eleştirisi yapılır. Rüşvetle sürgüne gidilecek yerin belirlenebildiği, gücü olanın bir başkasını rahatlıkla işinden edebildiği, devletin tüm kurumlarıyla yozlaştığı, adaletin işlemediği bir toplumsal ve ahlaki tablo söz konusudur. Eserlerde resmedilen tüm bu haksızlıklar ve jurnal sonrasında yaşananlar roman kişilerinin değişimine yol açmıştır. Ama bu değişim derinlemesine değil de yüzeysel bir şekilde ve "hızlı" bir surette gerçekleşir. Daha ziyade siyasi ve tarihî atmosferle "aşk" teması koştur yürümekte; türlü entrikalar ve aşk etrafında dönemin eleştirisi için bir zemin oluşturulmaktadır. Buna rağmen Neşide, Ahdiye ve Anjel gibi kadın roman kişileri oldukça tek boyutlu, sadece tipik birkaç yönüyle çizilmiştir; olay örgüsüne çok büyük katkıları yok gibidir.

Romanların aynı zamanda belgesel niteliği de vardır; her üçünde de II. Abdülhamit devri ile örtüşecek birçok gönderme mevcuttur. Dönemin gazetelerinden serhafiyelere, jurnal, tevkif, işkence, sürgün ve II. Meşrutiyet'in ilanı gibi birçok materyal, tarihî vakaların eşliğinde eserlerde takip edilebilmektedir. Ayrıca II. Abdülhamit bir roman kahramanı olarak eserlerde yer almasa da *Matmazel Anjel*'de padişahın isminin doğrudan geçtiği, yer yer de tarihî atmosferi destekleyecek şekilde, zimnen ona işaret edildiği görülür.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ahmet Midhat Efendi (2003). *Jön Türk*. Çoruk, A. Ş., Andı, M. F. & Yetiş K. (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akpınar, S. (2015). *Türk Romanında II. Abdülhamit*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- And, M. (2014). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Argunşah, H. (2013). Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi. *Turkish Studies*, 8(9), 1-16.
- Esen, N. (1991). *Türk Romanında Aile Kurumu*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Fazlı Necip (1325). *Menfa*. [Basım yeri belirtilmemiştir].
- Gör, E. (2016). *II. Abdülhamid'in Hafiyeye Teşkilatı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Gündüz, O. (2013). *II. Meşrutiyet Romanı 1908-1918 Yapısal ve Tematik İnceleme*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Haykır, T. (2018). Osmanlı Ermenilerine Dair Örtük İletiler Romanı Matmazel Anjel. *TÜBA-AR*, XLIII, 181-192.
- İrfan (1330). *Matmazel Anjel*. İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi.
- Karaca, A. (1991). Ahmet Midhat Efendinin Jön Türk Adlı Romanı. *Türkoloji Dergisi*, 9 (1), 121-141.
- Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı Tarihi VII*. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koç, M. (2005). *Türk Romanında İttihat Terakki (1908-2004)*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Koloğlu, O. (1999). Türkiye'de Basın Meslek İlkelerinin Evrimi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (5), 71-84.
- Okay, O. (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sazyek, H. (1993). II. Meşrutiyet'in İlânı ve Şiirimizdeki Yankısı. *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 263-281.
- Şahin, İ. (2004). *Selanikli Fazlı Necib'in Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Bilge Yayınları.
- Tekin, E. (1998). Hafiyeye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 15, 115-116.
- Topaloğlu, Y. (2022). Servet-i Fünûn Neslinin Hatıralarında II. Abdülhamid Tasavvuru. *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi Cilt I* (1. Baskı, s. 185-204). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Yazgıç, K. (1940). *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*. İstanbul: Tan Matbaası.

Structured Abstract

The Ottoman Empire, which had a plurinational structure, was affected by the idea of nationalism popularized by the French Revolution, and nations demanding independence began to revolt. It is seen that the attempts of the intellectuals of the period to prevent the collapse of the empire, particularly using their articles and works, contradicted the policy of the state and raised official suspicion. Thus, the government took harsh measures and removed the opposition figures from the center through oppression, censorship, and eventually exile. In this context, the New Ottomans and the Young Turks are opposition movements/groups that should be mentioned. Intellectuals who defend the constitutional administration and fight against despotism target the government and act to ensure the proclamation of the Constitutional Regime, the entry into effect of the constitution, the opening of the parliament, and the end of despotism. In addition, intellectuals aim to limit the powers of the government by opening a new parliament and want to prevent the government from interfering completely arbitrarily.

II. Abdülhamit came to the throne in 1876 with the promise that he would accept the Constitutional Regime, opened the parliament but retained the authority to annul the parliament in extraordinary circumstances, and then, closed it indefinitely because of the start of the Ottoman-Russian War. In addition, based on Article 113 of the Constitution, he exercises the authority to exile those who threaten the government and violate security measures. Thus, II. Abdülhamit silenced the dissenting voices, especially Mithat Paşa, Namık Kemal, and Ziya Paşa, by exiling them from the capital and became one of the most criticized and talked about Ottoman sultans with every decision he made and every step he took during his reign, which would last approximately 30 years. II. Abdülhamit's suspicious nature led him to distrust those around him and to have the illusion that the enemies of the state were always on the alert; therefore, he concentrated all the power in Yıldız Sarayı (Star Palace), intensified the practices of the despotic regime and escalated censorship. In order not to be deposed or assassinated like the sultans before him, he established a system of "sleuthing" and "informing" to protect his sultanate and, in a sense, the state.

With the establishment of the "Zabıta-i Hafiye Teşkilatı" (Confidential Police Organization) in Yıldız Sarayı, spies convey the information obtained about the people they follow and investigate to the authorities with a report called "journal". The only expectation of the spies, who are volunteers and not members of any organization, is to receive the sultan's favor, reward, and patronage. It is seen that almost everyone, from the highest-ranking person at the state level to the smallest civil servant, is included in this system. However, there is no legal sanction for those who submit false information. Due to the reward of informants, the number of informing gradually increased and the aforementioned organization reached such a power that it became a pressure mechanism not only for those who wanted to remove the sultanate but also for the public. Therefore, II. Abdülhamit's period is frequently the subject of works in modern Turkish literature due to its heated atmosphere. The opposition of Abdülhamit is reflected in every literary genre, from novels to theatre and poetry. II. Abdülhamit, a sultan who was criticized in works by many writers, especially Tevfik Fikret, even during his reign, and "the empire of fear" he created were also criticized in later periods.

*Even if his reign ended, II. Abdülhamit continued to be a sultan about whom different opinions were expressed and discussed. After the declaration of the Second Constitutional Regime, particularly the intelligence agency established during his period the countless denunciations forwarded to official authorities became the target of criticism, especially from the writers. In the shade of these developments, writers produce works that focus on the negative consequences of the pressure on the country and its people, while using the II. Abdülhamit period as a background. In our study, the novels titled *Menfa* by Fazlı Necip, *Jön Türk* by Ahmet Mithat Efendi, and *Matmazel Anjel* by İrfan, all of which were published shortly after the declaration of the Constitutional Regime and found to repeat similar plot patterns will be examined. In these novels that are especially based on the theme of love, the motive that provides tension and conflict in the plot is the information. Based on these works, it will be tried to reveal how the denunciations changed the lives of fictional people at both individual and social levels, in the light of the historical conditions of the period.*